

The Ethno-Linguistic Aspects Of The Kyrgyz Words *Üy-Bülö* And *Bülö*

Nazgül Enteriyeva^{1,a,*}

¹ Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Letters, Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 20/05/2024

Accepted: 26/06/2024

ABSTRACT

Turkic languages, which belong to the Turkic Language Family, spread all over the world, have moved away from their original state and each other due to many different reasons as well as geopolitical reasons. Turkic languages, which are geographically close to each other and in close contact, have formed a micro language family within themselves. For example, Tatar, Bashkir, Kyrgyz, Kazakh, Karakalpak, Nogay, Karachay-Balkar, Kumyk and Karaim languages are included in the Kypchak language group of Turkic language, while Turkish, Azerbaijani, Turkmen, Khorasan, Halach and Gagauz languages are included in the Oghuz language group. The divergence of languages from their original states means that the words they contain have changed in a phonetic and semantic sense. In this article, the Kyrgyz words "uy-bulo" and "bulo" will be examined on the basis of phonetic, semantic and etymological data. When considering these words, the family culture of the Kyrgyz people will also be mentioned. Because the relationship between culture and language attracts more attention day by day. It has become an indisputable fact that these two facts contain important information about the evolution of languages. A clear indication of this is the emergence of a branch of science called ethnolinguistics.

Keywords: Folk literature, kyrgyz language, semantics, borrowing, üy-bülö.

Etno-Linguistik Açından Kırgızca *Üy-Bülö* ve *Bülö* Kelimeleri Üzerine

Süreç

Geliş: 20/05/2024

Kabul: 26/06/2024

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

ÖZ

Dünyanın dört bucağına yayılan Türk Dil Ailesine mensup Türk dilleri jeopolitik nedenlerin yanı sıra birçok farklı sebeplerden dolayı ilk hallerinden ve birbirinden uzaklaşmıştır. Coğrafi açıdan birbirine yakın ve sıkı temas içerisinde olan Türk dilleri kendi içinde bir mikro dil ailesi oluşturmuşlardır. Örnek vermek gerekirse Tatarca, Başkurtça, Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Karaçay-Balkarca, Kumukça ve Karayımca Türkçenin Kıpçak dil grubuna dâhil edilmiş, Türkçe, Azerice, Türkmence, Horasanca, Halaçça ve Gagauzca ise Oğuz dil grubuna dâhil edilmiştir. Dillerin ilk hallerinden uzaklaşması ihtiva ettiği kelimelerin fonetik ve semantik anlamda başkalaşmasını ifade eder. Bu yazıda Kırgız Türkçesindeki 'üy-bülö' ve 'bülö' kelimeleri fonetik, semantik ve etimolojik verilere dayanılarak ele alınacaktır. Söz konusu kelime üzerinde dururken Kırgızların aile kültürüne de değinilecektir. Zira kültür ve dil ilişkisi gün geçtikçe daha çok dikkat çekmekte, bu iki olgunun dillerin doğuşu konusunda önemli bilgiler içerdiği yadsınamaz bir gerçek haline gelmiştir. Etnolengüistik adlı bir bilim dalının ortaya çıkması da bu gerçeğin açık bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Halk edebiyatı, kırgızca, semantik, ödünçleme, üy-bülö.

^a nazgul.enteriyeva@hbv.edu.tr

^a <https://orcid.org/0009-0008-1390-7759>

How to Cite: Enteriyeva, N, (2024) The Ethno-Linguistic Aspects Of The Kyrgyz Words *Üy-Bülö* And *Bülö*, *CUJOSS*, 48(1): 41-45

Bir dilin söz varlığı belirli bir halkın maddi ve manevi yaşamının dildeki yansımasıdır. Herhangi bir dilin söz varlığı tarihsel açıdan incelenirken onu oluşturan her unsurun belirli bir nesneyle bağlantılı olarak zaman ve mekândaki gelişim sürecinin çizgisinde incelenir. Çalışmadaki kelimeleri belirli bir dilin tarihi sözlükbiliminin bir nesnesi olarak düşünürsek, ilgili kelimelerin kullanıldığı dildeki anlam yoğunluğu ve değişikliği, yakından ve

uzaktan ilişkili diller ile olan münasebeti çerçevesinde ele alınmalıdır.

Dil canlı bir varlık olduğuna göre kelimeler de birer canlı örneklerdir. Onlar da aynı canlılar gibi yollara düşer, kavimden kavime göç eder, göç ettiği yerin özelliğine göre değişir, eskir-yenilenir, doğar-ölür. Bir kelime zamanla fonetik değişikliklere maruz kalarak tamamen farklı bir yapıya ya da anlama bürünebilir. İşte etimolojinin amacı

da farklı bir kılığa bürünmüş olan kelimeyi bulup onu en eski biçimine kadar götürmek, ilk anlamını bulmaktır. Araştırmacı, söz konusu kelimenin yolculuk macerasını araştırırken o kelimenin geçtiği milletlerin dil ve kültür tarihini de öğrenmiş olur. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda bir kelimenin dolayısıyla bir dilin tarihini bilmek o milleti tanıma açısından da önemlidir.

Yenisey yazıtları, Orhun Yazıtları ve Uygur metinleri gibi ilk yazılı kaynaklarımızda, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık gibi ilk islami eserlerimizde öz Türkçe kelimelerin yanı sıra ödünçlenmiş kelimeleri de görmekteyiz. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de, zaman zaman azalarak ve zaman zaman da artarak başka dillerden kelime alış-verişi devam etmiştir.

Kırgızlar yerleşik hayata geçmeden önce göçebe bir toplumdur. Bu göçer-konar hayatı sırasında başka milletlerle dini, siyasi ve ticari temaslarda bulunmuş olması doğaldır. Bu temaslar neticesinde diğer kültürel öğelerde olduğu gibi dilde de alış-verişler meydana gelmiştir. Bu lengüistik etkileşimler neticesinde Kırgızcaya yeni kelimeler girmiş ve kendi ses yapısına göre değişime uğramıştır. Bugünkü Kırgızcada varlığına alıştığımız, kendi damak uyumumuza göre değiştirdiğimiz nice alıntı kelime vardır. Bu kelimelerin bir kısmı tarih seyriinde unutulmaya yüz tutmuş iken bir kısmı çoğalıp yayılmış ve kullanım alanını genişletmiştir.

Kırgızlar yeni bir nesneyi, kavramı, durumu ya da olayı anlatmak üzere yeri geldiğinde yabancı dillerden kelime almış, yeri geldiğinde kelime grubu oluşturmuş, yeri geldiğinde arkaik durumdaki kelimeleri diriltmiştir. Kırgızca da diğer tüm dillerde olduğu gibi başka dillerden kelime alış-verişinde bulunmuştur. Kırgızcanın kelime aldığı dillerin etkisine bakarsak İslamiyet öncesi Moğolca ve Çince, İslamiyet'in kabulü ile Farsça ve Arapça, Sovyetler Birliğinin oluşumu ile Rusça ve son olarak teknolojinin gelişmesiyle İngilizce dikkat çekmektedir. Tabii bu durum sadece Kırgızca için geçerli değildir, hemen hemen bütün diller için kelime alış-verişi veya ödünçleme olayı söz konusudur, bu durum günümüzün iletişim çağında daha çok hız kazanmıştır.

Çalışmada günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılan aile anlamındaki üy-bülö ve 'kız kardeşlerin çocukları' anlamındaki bölö kelimelerinin üzerinde duracağız. Her iki kelimenin köken verilerine diyakronik ve senkronik çizgide ele alacağız.

Üy-bülö kelimesinin diğer Türk lehçeleri arasından sadece Kırgızcada kullanıldığını görmekteyiz. Türk lehçelerin çoğunluğunda fonetik değişiklikler gösteren aile kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Kırgız Türkçesinde 'kız kardeşlerin çocukları' anlamında kullanılan bölö kelimesinin ise diğer Türk lehçelerinde bire bir aynı anlamı vermese de hemen hemen aynı anlamı taşıdığını görmekteyiz. Öncelikle üy- bülö kelimesinin Kırgız Türkçesindeki anlamına ve kullanımına bakacağız, daha sonra diğer Türk lehçelerdeki semantik durumu üzerinde duracağız.

Birçok Türk lehçesinde aile kelimesinin 'aile' anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir:

1. Türkiye Türkçesi: aile - a. Ar. 'aile: a. (a:ile) 1. Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik: "Birbirlerine nasıl tutkun, yangın bir aile olduklarını sayıp döktü." -L. Tekin. 2. Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü: "Kendilerinin hangi asil aileye mensup olduklarını bilmiyorum." -N. Hikmet. (Büyük Türkçe Sözlük, 2011: 51).

2. Azeri Türkçesi: ailə - Ata-anadan, uşaqlardan, nəvələrdən və yaxın qohumlardan ibarət olub, bir yerdə yaşayan adamların hamısı; külfət. Ailəmiş üz verən böyük və bədbəxt fəciələri sizə bildirməyə məcbur oldum (Qatibə. M.S.Ordubadi). (ADIL, 2).

3. Özbek Türkçesi: oila (āyla) - Бола-чақа, хонадон; уруғ, авлод. Эр-хотин, уларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмун; хонадон. Бировга кизиқиши, оила қуриш...Бу гаппар Замирани чўчитар, Очил уни ёмон йулга бошлаётгандай туюларди (П.Кадиров, Уч Илдиш). (Marufov, 1981: 97). [Çev. "Çocuk-çocuk, ev halkı; soy, nesil. Karı-koca, onların çocukları ve en yakın akrabalarından oluşan birlik, birlikte yaşayanlar; aile"].

4. Uygur Türkçesi: ailä - aile-çocuk; aile tavabi- ev halkı; çoluk çocuk; aileviy turmuş- aile hayatı. (Necip, 1995: 6)

5. Tatar Türkçesi: gaylä - Берге яшәүче ир, хатын, балалар һәм яқын туғаннардан торган кешәлер төркеме семья. Газиз үлү белән хәр һәм күңелле гаиле тормушу турындагы матур хыяллар берьюлы жимерелеп төште (Г. Бәширов). Бер гаилә членнары. Бу гаилә бернәрсәдән хәбәрсез, тыныч кына утырган чакта,... Гайнетдинне мыскыллап үтәлә (Г.Тукай). (ТТAS, 254). Başkurt Türkçesi: фәилә - Ир катын бала саға һәм башка яқын туғандардан торған кешеләр төркөмө. 'Фәилә деүләт тарафынан яклана. Никах катын менән ирзең ирекле ризалығына нигезленә: ир һәм катын фәилә мөнәсәбәттәрендә тулыһынса тиң хокуклы. Башкорт АССР ының Конституцияһы, 1984.' (Bashkortostan Gilmi Üzege Tarih Tel Nem Ezebiyat Institutı, 1993, s.243). [Çev. "Karı-koca, çocuklar ve yakın akrabaların birlikte yaşadığı grup, aile"].

Yukarıda belirtilen lehçelerde kullanılan *aile* kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir: *Aile*: Ar. 'ā'ila' عائلة 'Erkeğin eşi, karısı. Anlam genişlemesi ile bir evin içinde yaşayan, bir soydan gelen topluluk, ev halkı'. (Eyyüpoğlu, 1991: 1, 15)

Kazak Türkçesinde ise 'aile' anlamında *от басы* (< ET. *ot* 'ateş' + *bas* 'baş, lider') ve *жанұя* kelimeleri kullanılır: *жанұя/от басы* 'семья, очаг' (Bektayev, 2007: 179).

Türkmen Türkçesinde ise *maşgala* kelimesi kullanılmaktadır (Hamzaev, 1926: 432): *Бир хоҷалыга дегишли чагалар ве эне аталар. Балыкчыларың машгалаларының көпүси мугаллым механизатор ве фельдшер болуп этишиптир*. Buna benzer bir kullanım Azeri Türkçesinde de geçmektedir. Azeriler, 'aile' anlamında *ailə* kelimesinin yanı sıra 'külfet' kelimesini de kullanırlar.

Sonuç

Çalışmada veriler diyakronik ve senkronik çizgide ele alınırken karşılaştırmalı yöntemle başvuruldu. Karşılaştırmalı yöntemin kullanılmış olması konunun daha anlaşılır olması ve çok yönlü bakış açısı sağlaması açısından tercih edildi. Çalışmadan da anlaşıldığı gibi ele alınan kelime Türk lehçeleri arasında anlamlı fonetik farklılık görünmüyor: *b>p; ö>ü;e>ə*. Ayrıca anlam bakımından da uzaklaşmış bir durum söz konusu değil.

Buraya kadar ele aldığımız *bölö* biçimlerine baktığımızda söz konusu kelimenin daha çok Kuzey-Doğu lehçelerinde (Alt., Kırg., Hak., Şor. vs.) yaygın olduğunu, bunun dışında Kuzey-Batı lehçelerinde (Baş., Kaz. vs.) de görmekteyiz.

Türkçe *böle* kelimesini Moğolca *böle* (MED, 127) ~ *byly* (kız kardeşin çocukları)(MED, 147) kelimesi ile karşılaştırmak gerekirse Hazar Türkçesindeki Moğolcanın unsurlarını araştıran L. Ligetti *bölö* (*böla* 'kız kardeşlerin oğulları' - söz konusu şivedeki kullanımı ve anlamı)'yü kesin olarak Moğolcaya bağlamıştır (Ligetti, 1964): Moğ. *böle/bül*-1. aile bireyleri, aile 2. teyze kızı, teyze oğlu (Çeremisov, 1951: 135). Buna karşılık Ramstedt bu kelimeyi Moğolca ile ilişkilendirmemiş, ama 'hizmetçi' anlamında kullanılan *bülöm* kelimesini Moğolcaya bağlamıştır (KWb, 56, 66). M. Räsänen *bölö*'yü ilk başta Moğolcayla ilişkilendirmiyor (VEWT, 75), ancak aynı kitabının ilerleyen sayfalarında fikrini değiştiriyor ve ele aldığımız kelimenin bütün biçimlerini Moğolca'ya bağlamıştır (VEWT, 84).

Kırgız Türkçesinde *bölö* ve *bülö* kelimelerinin anlamca farklılık gösterdiğini belirtmiştik: *bölö* 'kız kardeşlerin çocukları; bir aileden olmayan, ancak akrabalık bağı olanlar'; *bülö* 'aile bireyi, evi bölüşenler, paylaşanlar' (Akmataliyev vd., 2010: 285). Burada dikkatimizi çeken husulardan biri *bölö* kelimesinin hem Türk lehçelerinde hem Moğolcada her iki cins için (kadın için de kullanılıyor, erkek için de) kullanılmasıdır, bu durum bize ele aldığımız kelimenin kökünün çok eskilere dayandığını gösterir. Günümüzde *üy-bülö* 'aile' kelimesinin Moğolcadaki karşılığı *ürdün* kelimesidir: > *ür-* 'tohum, buğday; ürün; çocuk, bebek' + *dün* 'yekün, sonuç'. (Kruchkin, 2006: 686, 836).

Bütün bu verilerden hareketle *üy-bülö/bölö* kelimesinin genel Türkçenin ortak malı olmadığı söylenebilir, bu durum söz konusu kelimenin alıntı olma ihtimalinin yüksek olduğuna işaret eder. Türkçe ve Moğolca'nın söz varlığı konusunda karşılıklı ilişki içerisinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Moğolcadan Türkçeye, Türkçeden Moğolcaya tarih seyri yüzlerce kelime alış-verişi olmuştur. *Üy-bülö* kelimesindeki *bülö* kısmı ve kız kardeşlerin çocukları anlamındaki *bölö* kelimesi de bu ödünçlenmiş, geri ödünçlenmiş ve alıntı kelimelerden biri olabilir.

Kısaltmalar

Lessing, F.D. (1960). Mongolian-English dictionary. Berkeley and Los-Angeles. –MED

- Ramstedt, G.J. (1976). Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura. –KWb
 Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki. –VEWT
 Sevortyan, E. (1974). Etimologičeskij Slovar Tyurkskih Yazıkov. Moskva: Nauka. –ESTY
 Tenişev. E. R. (2001). Sravnitelno-İstoričeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov. Leksika. Moskva –SGTY (L)

Kaynaklar

- Abduldayev, E. - İsayev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdügü*. Frunze.
 Afanasiyeva, P.S. - Haritonova, L.N. (1968). *Russko Yakutskiy Slovar*. Moskva.
 Akmataliyev, A. Jalpı red. (2010). *Kırgız Tilinin Sөzdügü*. Bişkek.
 Arat, R. R. (1964). "Eski Türk Hukuk Vesikaları". *Türk Kültürü Araştırmaları* 1. s. 5-51.
 Aşmarin, N.I. (1928-1950). *Slovar Chuvaşskogo Yazıkı* VI. Kazan.
 Atalay, B. (1985). *Divanü Lügat-it Türk I*. Ankara: TTK
 Baskakov, N.A. - İnkijekova, A.İ. (1953). *Hakasko - Russkiy Slovar*. Moskva.
 Baskakov, N.A. redkol. (1963). *Nogaysko - Russkiy Slovar*. Moskva.
 Baskakov, N.A. *Karakalpaksko-Russkiy Slovar*. Moskva.
 Baskakov, T. (1966). *Severnıye Diyalekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıkı*. Moskva.
 Bektayev, K. (2007). *Kazahsko-Ruskiy Slovar*. Almatı.
 Büyük Türkçe Sözlük. (2011). 11 Baskı. Ankara: TDK.
 Çeremisov, K.M. (1951). *Buryat-Mongolsko-Russkiy Slovar*. M.
 Derleme Sözlüğü I-II. (1993). Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
 Direnkova, N.P. (1948). *Grammatika Hakasskogo Yazıkı*. Abakan.
 Dmitriyev, N.K. (1940). *Grammatika Kumıkskogo Yazıkı*. Moskva.
 Dulzon, A. P. (1954). *Termini Rodstva i Svoystva v Yazıkax Narımskogo Kraya i Priçulımya*.
 Jaydarji, G. A. Redkol. (1973). *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar*. Moskva.
 Januzakov, T. Jalpı red. *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sөzdigi*. Almatı: Dayk Press.
 Eyyüpoğlu, İ.Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
 Fedotov, M.R. (1996). *Etimologičeskij Slovar Çuvaşskogo Yazıkı*. Çeboksarı.
 Hamzaev M.Y. (1926). *Türkmen Dilining Sözlüğü*. Aşhabat.
 Kopilenko, M.M. (1997). *Osnovi Etnolingvistiki*. Almatı.
 Kruchkin Y. (2006). *Bolshoy Russko-Mongolskiy, Mongolsko-Russkiy Slovar*. Moskva.
 Kurpeşko Tannagaşeva, N.N. - Aponkin, F.Y. (1993). *Şorsko-Russkiy, Russko-Şorskiy Slovar*. Kemerov.
 Lessing, F.D. (1960). *Mongolian-English dictionary*. Berkeley and Los-Angeles.
 Ligetti, L. (1964). *Mongolskiye Elementi v Diyalektah Hazara v Afganistane*. M.
 Marufov, Z. M. (1981). *Uzbek Tilining İzohli Lügati*. I-II c. Moskva.
 Müller, F. W. K. (1908). Uigurica [I]. 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen „Goldglanz-Sütra“. *Ein vorläufiger Bericht*. Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1908: 2)
 Nadelyaev, V. vd. (1969). *Drevneturkskiy slovar*. Leningrad.
 Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygurca Sözlük*. çev.: İklil Kurban. Ankara.
 Orucov, Ə. vd. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*. Bakı.

- Radlov, V.V. (1893-1911). *Opit Slovarya Turkskih Nareçiy*, I-II-III-IV. SPB.
- Ramstedt, G. (1957). *Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie. Morfologiya*. M.
- Ramstedt, G.J. (1976). *Kalmückisches Vörterbuch*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Rossiya Fəndər Akademiyahı Bashkortostan Gilmi Üzege Tarih Tel Hem Ezebiyat Institutı. (1993). *Bashkort Teleneng Hüzlege* I. Məskəy.
- Salçakovna, L. (2004). *Termini Rodstva i Svoystva v Tuvinskom Yazıke*. Moskva.
- Sevortyan, E. (1974). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Nauka.
- Skvortsov, M.I. (1982). *Çävaşla Viräsla Slovar*. Muskv.
- Şerbak, A.M. (1968). *Sravnitel'naya Fonetika Turkskih Yazıkov*. Leningrad.
- Tenishev, E.R. (1968). *Tuvinsko- Russkiy Slovar*. Moskva.
- Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*. II. (1939-1952). İstanbul.
- Verbitskiy, V. (1884). *Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Turkskogo Yazıka*. Kazan.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar I-II*. Frunze.
- Zajaczkowski, A. (1932). *Sufiksy imienne i czasownikowe w jezyku zachodnio-karaimskim*. Krakow.
- Zilyaeva, R.A. - Abdraxmanova G.G. (1977). *Tatar Teleneng Anglatmalı Süzlege*, I. Kazan.